

Anna Łukawska

GLÓWNE KIERUNKI BADAŃ I OSIĄGNIĘCIA NAUKOWE W ZAKRESIE DYDAKTYKI OGÓLNEJ W UNIWERSYTECIE JAGIELLOŃSKIM W LATACH 1963–1996¹

Opracowania ukazujące rozwój pedagogiki w Uniwersytecie Jagiellońskim są nader skromne. W pracy zbiorowej pod red. Bogdana Suchodolskiego wydanej w roku 1965 Jan Zborowski zamieścił artykuł pokazujący rozwój dydaktyki w Polsce w latach 1949–1964². W odniesieniu do ośrodka krakowskiego znajdujemy tam stwierdzenie o bardzo skromnych początkach, warunkowanych głównie szczupłością kadry naukowej³. Za godne zauważenia autor uznał badania nad przebiegiem lekcji prowadzone pod kierunkiem Stefana Szumana. Zastosowano w nich nową metodę badań, polegającą na sporządzaniu stenogramów z hospitowanych lekcji. W latach późniejszych z metody tej korzystało wielu badaczy, między innymi: Jan Zborowski, Wojciech Kojs, Jadwiga Kędzierska, Anna Łukawska.

Najpełniejszym opracowaniem dziejów pedagogiki w Uniwersytecie Jagiellońskim w okresie 1900–1964 roku jest studium autorstwa Stefana Baścika⁴. Studium, oparte na materiałach archiwalnych uczelni, stanowi dotąd podstawowe źródło, do którego sięgają wszyscy zainteresowani, jednakże nie rozwijają i nie dopełniają zawartych tam informacji.

Bardzo krótki okres, przeznaczony na przygotowanie tego artykułu, uniemożliwił mi sięgnięcie do materiałów znajdujących się w archiwum uczelni. W zaistniałej sytuacji podstawowym źródłem, z którego korzystałam, były prace publikowane, autorstwa pracowników Katedry Pedagogiki, a głównie Zakładu Dydaktyki.

---

¹ Zakład Dydaktyki został powołany w roku 1963; kierownictwo Zakładem powierzono doc. drowi hab. Janowi Zborowskiemu. Po przejściu profesora na emeryturę, od roku 1974 kierownictwo przejął doc. dr hab. Stefan Baścik i sprawował je do roku 1978, tj. do emerytury. Wtedy kierownictwo Zakładem objęła doc. dr hab. Anna Łukawska. W roku 1996 prof. dr hab. Anna Łukawska przeszła na emeryturę, a Zakład Dydaktyki został przekształcony w Zakład Pedagogiki Szkolnej.

² *Rozwój pedagogiki w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, red. B. Suchodolski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965.

³ W latach późniejszych J. Konopnicki również wskazuje na niedobre relacje między liczebnością kadry naukowej a wielością zadań dydaktycznych; J. Konopnicki, *Pedagogika w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Historyczne, z. 47, 1974.

⁴ S. Baścik, *Dzieje pedagogiki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Historyczne, z. 16, 1967.

Z prac publikowanych ograniczyłam się do wydawnictw książkowych, sporadycznie korzystając z raportów z badań i artykułów. Nie uwzględniłam również skryptów uczelnianych i innych materiałów dydaktycznych.

Główne nurty refleksji naukowej prowadzonych badań najczęściej zostają utrwalone w publikacjach i raportach z badań. Jednakże doświadczenie podpowiada, że nie rzadko występują sytuacje, gdy wyjątkowe w treści i formie zajęcia dydaktyczne, noszące cechy pomysłów i działań innowacyjnych, nowatorskich, pozostają jedynie w ostaci wiedzy, postaw, systemów wartości studentów w nich uczestniczących. Tego wartościowego podejścia do prezentacji głównych nurtów i osiągnięć dydaktyki ogólnej w Uniwersytecie Jagiellońskim nie mogłam uwzględnić. Jednorodność źródeł, z których korzystałam, nie pozwoliła na pełne zaprezentowanie działalności naukowo-badawczej w zakresie dydaktyki ogólnej.

Dydaktyka ogólna należy do podstawowych nauk pedagogicznych. Jak każda dyscyplina naukowa, ulega zmianie, zawsze jednak stanowi teoretyczną podstawę analizowania, organizowania i projektowania procesu kształcenia. Zmiany zakresu pojęcia dydaktyki idą w kierunku rozszerzania przedmiotu jej badań, od nauczania – uczenia się, obejmującego głównie sferą poznawczą, intelektualną, do kształcenia i samokształtowania, obejmującego również rozwój osobowości. Kształcenie jest procesem wielowymiarowym, co sprawia, że zagadnienia dydaktyczne obecne w rozważaniach teoretycznych, a jeszcze silniej w badaniach empirycznych i praktyce edukacyjnej, splatają się z zagadnieniami należącymi do innych dyscyplin pedagogicznych. Nie może to być przeszkodą w rozpatrywaniu zagadnień kształcenia z punktu widzenia dydaktyki ogólnej.

W krakowskiej refleksji i badaniach dydaktycznych wiodący nurt tematyczny obejmuje problematykę aktywności i aktywizacji ucznia w procesie kształcenia.

W przedmowie do książki *Kształcenie i doświadczenie* Zygmunt Mysłakowski stawia podstawowe dla dydaktyki pytania:

„W jaki sposób kształcenie uczynić płodnym? W jakich warunkach płodność kształcenia maleje i schodzi wreszcie do tej granicy, na której staje się mechanicznym przyswajaniem wiadomości i sprawności izolowanych? Jakie są te bezdroża, które prowadzą do formalizacji, a awet werbalizacji nauczania – uczenia się?”⁵

Pytania powyższe określają obszar najważniejszych dla teorii i praktyki edukacyjnej zagadnień, związanych z aktywnością i aktywizacją ucznia jako uczącego się podmiotu. Próbę rozwinięcia większości z nich znajdujemy w wyżej wymienionej książce oraz wcześniejszych i późniejszych rozprawach autora cytowanych pytań, a także jego współpracowników i kontynuatorów. Odwołam się do książek zawierających rozważania teoretyczne nad aktywnością i poszukiwaniami możliwości efektywnego aktywizowania uczniów w procesie kształcenia.

Wymienić tu trzeba książkę Jana Zborowskiego poświęconą unowocześnieniu metod nauczania⁶. Zdaniem autora, cechą istotną metody, świadczącą o jej przydat-

---

⁵ Z. Mysłakowski, *Kształcenie i doświadczenie*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1961, s. 5.

⁶ J. Zborowski, *Unowocześnienie metod nauczania*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1966.

ności w nowoczesnym procesie kształcenia, jest jej zdolność do pobudzania aktywności uczącego się. Z tego względu najszerszą charakterystykę w jego ujęciu uzyskały: nauczanie problemowe i programowane.

Również Stefan Baścik przypisuje duże znaczenie w aktywizowaniu uczniów metodom nauczania⁷. W jego książce znajdujemy wszechstronne, monograficzne opracowanie zagadnień: aktywności, samodzielności, twórczości, oraz przegląd istniejących w tym czasie możliwości aktywizowania uczniów w procesie kształcenia.

Uznając konieczność ciągłego wzbogacania teorii i praktyki nauczania problemowego, Stanisław Palka podjął badania nad problemem kształcenia przez badanie. Studia nad literaturą przedmiotu i analiza wyników badań diagnostycznych i eksperymentalnych zostały zaprezentowane w dwóch książkach⁸. Autor precyzuje metody badawczej, charakteryzuje proces uczenia się przez badanie, dostarcza ważkich argumentów na rzecz konieczności kształtowania postawy badawczej ucznia i nauczyciela. Stanisław Palka uczenie się i osiąganę przez ucznia wyniki rozpatruje w powiązaniu z różnymi czynnikami modyfikującymi ten proces. Warunki efektywności nauczania w szkole średniej znalazły pełne rozwinięcie w kolejnej książce tego autora⁹.

Problematykę efektywności kształcenia wczesnoszkolnego w środowisku wiejskim podejmuje Kazimiera Paćławska¹⁰. Autorka rozpatruje kwestię związku wyników kształcenia z doświadczeniem dzieci wynoszonym ze środowiska domowego i lokalnego oraz z jakością pracy szkoły.

Dla dydaktyki ogólnej ważne, w kontekście rozważań teoretycznych, jak i działalności praktycznej, są treści kształcenia. W Instytucie Pedagogiki Uniwersytetu Jagiellońskiego zagadnienia treści kształcenia są obecne głównie w dorobku naukowym Jadwigi Kędzierskiej, Wojciecha Kojsa, Danuty Skulicz.

Jadwiga Kędzierska opublikowała szereg rozpraw, w których podejmuje kwestię związku struktury treści lekcji ze strukturą wiadomości polekcyjnych uczniów oraz zasad doboru i układu treści kształcenia dla różnych poziomów szkoły. Na szczególne podkreślenie zasługuje, opracowany przez tę autorkę, projekt treści pedagogicznego kształcenia nauczycieli. Nowe i cenne są jej analizy ukazujące programy ukryte w treściach programowych szkoły podstawowej oraz ukryty wymiar programu pedagogicznego kształcenia nauczycieli¹¹.

---

⁷ S. Baścik, *Uaktywnienie metod nauczania*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Psychologiczno-Pedagogiczne, z. 8, Kraków 1966.

⁸ S. Palka, *Praca badawcza uczniów w procesie kształcenia*, UJ, Kraków 1977; tenże, *Kształcenie przez badanie w praktyce szkolnej*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Psychologiczno-Pedagogiczne, z. 1, Kraków 1984.

⁹ S. Palka, *Warunki efektywności nauczania w szkole średniej*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1977.

¹⁰ K. Paćławska, *Uwarunkowania efektywności kształcenia wczesnoszkolnego w środowisku wiejskim*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1990.

¹¹ J. Kędzierska, *Zastosowanie analizy macierzowej do tekstu podręcznika* [w:] Doskonalenie pracy dydaktyczno-wychowawczej, red. S. Baścik, Instytut Kształcenia Nauczycieli i Badań Oświatowych, Kraków 1974; także, *Struktury treści występujące na lekcjach historii*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Psychologiczno-Pedagogiczne, z. 32, 1980; także, *Dobór i organizacja treści kształcenia jako element pracy dydaktycznej nauczyciela*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Pedagogiczne, z. 7, 1987; także, *Dobór i układ treści kształcenia pedagogicznego nauczycieli*, Zeszyty Naukowe WSP w Częstochowie, 1990; także, *Treści kształcenia w pracy uczniów i nauczycieli* [w:] Podstawy edukacji, Kolegium Nauczycielskie, Krosno-Kraków 1994; także, *Kompetencje zawodowe nauczycieli, jako podstawa tworzenia nowego ich kształcenia w uniwersytetach*

Znaczący wkład w ujmowanie treści kształcenia wnosi Wojciech Kojs. Wydanie trzech książek, poświęconych temu zagadnieniu, jest przekonującym dowodem trwałej obecności tej problematyki w polu zainteresowań naukowych Wojciecha Koj-sa¹². Według tego autora, treści kształcenia to nie tylko fakty, zdarzenia, zjawiska, ale także fizyczne i umysłowe czynności, umiejętności, które uczeń w wyniku kształcenia opanowuje. Wojciech Kojs wychodzi w założenie, że podstawą stwarzania warunków do autentycznego i aktywnego działania ucznia są treści kształcenia, dostosowane do możliwości ucznia, zadania dydaktyczne wykonane samodzielnie i czas niezbędny do wykonania tych zadań. Autor podejmuje próbę usytuowania podręcznika, a szczególnie związanych z nim pytań i poleceń, w organizowaniu wielostronnej aktywności ucznia i w konsekwencji – jego wszechstronnego rozwoju. Autor wyodrębnia w zadaniach, tj. pytaniach i poleceniach, dwie części. Po pierwsze część, która określa to, jaką czynność wykona uczący się. Jej uwzględnienie pozwala na optymalny dobór zadań, a tym samym czynności służących wszechstronnemu rozwojowi ucznia. Drugi element zadania – to ten wskazujący, na których obiektach ma być wykonana czynność. Propozycje Wojciecha Koj-sa należy uznać za ważny przyczynek do konstruowania teorii zadań dydaktycznych.

Danuta Skulicz bada programy edukacyjne, ze szczególnym uwzględnieniem programów edukacji wczesnoszkolnej. Podejmuje również próby konstruowania nowoczesnych programów kształcenia. Jej dorobek w tym zakresie zawiera się w kilku artykułach¹³.

Problematyka nauki własnej, zwanej także nauką domową, szczególnie wyróżniała ośrodek krakowski. Jan Zborowski był i nadal jest jedynym pedagogiem polskim, w którego publikacjach nauka własna ucznia stanowi ważny i rwały wątek. Konsekwentnie wyraża on pogląd, że dobrze zorganizowana nauka własna posiada walory kształcące i wychowawcze, niemożliwe do osiągnięcia jedynie poprzez nauczanie lekcyjne.

[w:] Problemy zawodowego przygotowania nauczycieli w Europie Środkowej, red. Z. Jasiński, Instytut Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1995; także, *Zadania zawodowe nauczycieli a koncepcja ich kształcenia* [w:] Kształcenie nauczycieli – wymiar społeczny i indywidualny, red. A. Łukawska i F. Tereszkievicz, 1996; także, *Nauczyciel wobec programu ukrytego szkoły* [w:] Rozwój nauczyciela w okresie transformacji, red. W. Prokopiuk, Wydawnictwo „Trans Humana” Białystok 1998; także, *Szkola w oczach autorów wybranych podręczników szkolnych dla klas I–III* [w:] O przemianach w edukacji, t. II, red. T. Lewowicki i A. Zajac, Ośrodek Doskonalenia Pedagogicznego Rzeszów WSP ZN Warszawa, WSP Rzeszów 1998.

¹² W. Kojs, *Uwarunkowania dydaktycznych funkcji podręcznika*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1975; tenże, *Zadania dydaktyczne w nauczaniu początkowym*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1988; tenże, *Pytania i polecenia w kształceniu systematycznym – analiza operatorów*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1994.

¹³ D. Skulicz, *Teoria i praktyka konstruowania programów szkolnych* [w:] Możliwości rozwijania i wykorzystania teoretycznej wiedzy pedagogicznej, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Pedagogiczne, z. 22, 1995; także, *Przygotowanie nauczycieli – studentów pedagogiki wczesnoszkolnej do konstruowania programów edukacyjnych* [w:] Kształcenie nauczycieli – wymiar społeczny i indywidualny, red. A. Łukawska i F. Tereszkievicz, 1996; także, *Konstruowanie programów kształcenia przez nauczycieli akademickich*, „Pedagogika Szkoły Wyższej” 1996, nr 7; także, *Problemy aksjologiczne w programach kształcenia ogólnego* [w:] Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne, red. T. Kukołowicz i M. Nowak, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1997; także, *Analiza porównawcza obowiązującego programu plastyki i nowych podstaw programowych* [w:] Kształcenie pedagogów realizujących wychowanie plastyczne w świetle aktualnych potrzeb edukacyjnych, red. K. Olbrycht, Uniwersytet Śląski Filia w Cieszyń, Cieszyń 1998.

Jan Zborowski, przyjmując ogólnodydaktyczny punkt widzenia w podejściu do prowadzonych studiów i badań, ich przedmiotem uczynił naukę własną uczniów szkół podstawowych, średnich i wyższych. Plonem wieloletniego wysiłku badawczego tego autora były książki autorskie oraz opracowania zbiorowe, prezentujące wyniki badań zespołu kierowanego przez profesora, a zajmującego się nauką własną studenta. W pracach Jana Zborowskiego znajdujemy pogłębione ujęcie wszystkich aspektów nauki własnej dzieci i młodzieży¹⁴.

Doskonale znając praktykę szkolną, autor ten zdawał sobie sprawę, że istotne zmiany w zakresie nauki domowej w praktyce mogą się dokonać dzięki nauczycielom, którzy w toku przygotowania do zawodu nauczycielskiego zdobędą dobrą orientację w tych zagadnieniach. Dlatego opracowuje w podręcznikach i skryptach z pedagogiki rozdziały poświęcone nauce domowej. Pod kierunkiem profesora, w ramach seminariów magisterskich, problematykę nauki domowej opracowywali studenci studiów nauczycielskich. Niektórzy z nich po ukończeniu studiów wchodzili w skład zespołów badawczych kierowanych przez Jana Zborowskiego. W Polsce Jan Zborowski był i ciągle jest jedynym specjalistą w zakresie problematyki nauki domowej uczniów.

Dwie publikacje książkowe autorstwa Anny Łukawskiej także podejmują tematykę nauki własnej. W pierwszej z nich znajdują się przemyślenia i analiza wyników badań empirycznych, których wyjściowym założeniem było, że aktywność poznawcza uczniów jest związana z działalnością dydaktyczną nauczycieli, a wszystkie niedociągnięcia i błędy pojawiające się na lekcji wpływają na przebieg i rezultaty samodzielnego uczenia się w domu.

Badania empiryczne obejmowały obserwację uczenia się na lekcjach i uczenia się w domu. Protokoły z obserwacji stanowiły wartościowe źródło danych do wykazania merytorycznego i metodycznego związku lekcji z nauką domową ucznia, niedociągnięć występujących w toku lekcji – z trudnościami w samodzielnym uczeniu się w domu.

W książce drugiej nauka własna jest rozpatrywana na tle nauki organizowanej w szkole i czasu wolnego, którym uczeń dysponuje. Badania pozwoliły ustalić relacje zachodzące między dobrze przebiegającym procesem kształcenia a racjonalnym wykorzystywaniem czasu wolnego¹⁵.

Dydaktyka ogólna może być podstawą do kształtowania kompetencji zawodowych nauczycieli w toku studiów na uczelni, a także w toku doskonalenia zawodowego.

Kształcenie, doksztalcenie i doskonalenie zawodowe nauczycieli znajdowało się i znajduje w sferze zainteresowań naukowych wielu pracowników Instytutu Pedagogiki UJ. Rezultaty tych zainteresowań są obfite; wyrażają się w serii artykułów, raportach z badań oraz w wydawnictwach zwartych.

---

¹⁴ J. Zborowski, *Praca domowa ucznia szkoły podstawowej*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1954; tenże, *Proces nauki domowej ucznia*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1961; tenże, *Nauka domowa ucznia szkoły średniej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1972; tenże, *Nauka własna studenta*, red. J. Zborowski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976.

¹⁵ A. Łukawska, *Dydaktyczne przyczyny trudności w nauce domowej*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1975; także, *Nauka i czas wolny uczniów szkół podstawowych i średnich*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Pedagogiczne, z. 13, Kraków 1991.

W latach 1987–1990 w ramach Centralnego Programu Badań Podstawowych 0817 w Instytucie Pedagogiki działały dwa zespoły badawcze. Stanisław Palka kierował pracami zespołu zajmującego się tematem *Działalność szkół – innowacje – eksperymenty*. Poza końcowym raportem, część wyników tych badań znajduje się w pracy zbiorowej pod red. Stanisława Palki¹⁶. Zespół drugi pod kierunkiem Anny Łukawskiej opracowywał temat *Optymalizacja systemu pedagogicznego kształcenia nauczycieli*. W ramach tego tematu próbowano wykonać diagnozę skuteczności kształcenia pedagogicznego studentów w wybranych uniwersytetach i wyższych szkołach pedagogicznych. Badano też uwarunkowania tej skuteczności w postaci: treści zawartych w planach i programach studiów, relacji pomiędzy teorią a praktyką w procesie kształcenia nauczycieli, stosowanych w uczelniach strategii kształcenia. Badania sondażowe służyły określeniu poziomu przygotowania studentów do wypełniania podstawowych kategorii zadań nauczycielskich. Wyniki badań diagnostycznych zostały wykorzystane do opracowania modelu kształcenia nauczycieli przyszłej szkoły ogólnokształcącej. Cały dorobek badań zespołowych znalazł się w książce wydanej w roku 1994¹⁷.

Wspomnieć tu można także badania nad drogami zawodowymi absolwentów Uniwersytetu Jagiellońskiego kierunków nauczycielskich – pod kątem ich przygotowania do zadań nauczycielskich¹⁸.

Szeroko zakrojone badania nad kształceniem i funkcjonowaniem w zawodzie nauczycieli nauczania początkowego przeprowadziła Bogusława Jodłowska. Walorem tych badań była koncepcja metodologiczna. Na przestrzeni kilku lat autorka śledziła proces formowania się nauczyciela, określiła siłę oddziaływania różnych czynników wspomagających lub hamujących ten proces w toku kształcenia na uczelni, a następnie w trakcie wykonywania zawodu nauczyciela. Na podstawie tych badań Bogusława Jodłowska napisała dwie książki, w których ukazała prawidłowości przebiegu startu zawodowego nauczyciela, jego zależność od wyników osiągniętych na studiach, pozytywnego układu motywacyjnego, warunków sytuacyjnych, w których ów start przebiega. W procesie stawania się nauczycielem autorka wyodrębnia trzy etapy. Start zawodowy, przy niewystarczającym poziomie kompetencji nauczycielskich, powoduje szok zawodowy, który z kolei mobilizuje do poszukiwania dróg przezwyciężania trudności i ciągłego doskonalenia własnej pracy¹⁹.

Inne, bardziej teoretycznie zorientowane podejście do zagadnienia kwalifikacji nauczycielskich prezentuje Krzysztof Polak²⁰. Wychodząc od interdyscyplinarnych studiów obejmujących socjologię wychowania, psychologię społeczną i etykę, wykazuje istnienie zależności między strukturą i charakterem kwalifikacji nauczycielskich a otwartością na zmiany. Poszukuje odpowiedzi na pytania o to, co nauczycielowi

---

¹⁶ *Innowacyjna i eksperymentalna działalność szkół*, red. S. Palka, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Pedagogiczne, z. 14, Kraków 1991.

¹⁷ *Kształcenie pedagogiczne studentów uniwersytetów i wyższych szkół pedagogicznych*, red. A. Łukawska, Zeszyty naukowe UJ, Prace Pedagogiczne, z. 20, Kraków 1994.

¹⁸ A. Łukawska, *Skuteczność kształcenia nauczycieli w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1973–1979* [w:] Zeszyty Naukowe UJ, Prace Pedagogiczne, z. 2, Kraków 1985.

¹⁹ B. Jodłowska, *Start zawodowy nauczyciela klas początkowych*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1988; także, *Start, szok zawodowy, twórcza praca nauczyciela klas początkowych*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1991.

²⁰ K. Polak, *Nauczyciel – twórczość – promocja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1997.

utrudnia wychodzenie poza własne doświadczenie i utrwalone stereotypy, w jakim momencie poznawczego rozwoju nauczyciel jest w stanie zaakceptować proponowane mu strategie zmian.

Wspomniałam już o badaniach Kazimierzy Paclawskiej nad efektywnością wczesnoszkolnego kształcenia dzieci wiejskich. Od dawna inni pracownicy Zakładu Dydaktyki UJ z powodzeniem rozwijali zagadnienia związane z nauczaniem i kształceniem na najniższym szczeblu szkoły.

Nabywaniu przez dzieci umiejętności czytania poświęcili swoje prace Jan Zborowski²¹ i Jadwiga Włodek-Chronowska²². W książce Jana Zborowskiego znajdujemy pełny przegląd znanych wtedy metod nauki czytania oraz relacje z własnych badań nad przebiegiem nabywania przez ucznia umiejętności w czytaniu. Trudności związane z opanowywaniem umiejętności czytania są udziałem znacznego procentu każdego rocznika dzieci podejmujących naukę. Fakt ten był impulsem do podjęcia badań przez Jadwigę Włodek-Chronowską. Szukała ona wyjaśnień teoretycznych i możliwości praktycznej pomocy dzieciom w opanowaniu poprawnego czytania. Uwzględniając w rozważaniach teoretycznych różne czynniki warunkujące uczenie się czytania, do badań eksperymentalnych wybrała weryfikację oryginalnej, samodzielnie opracowanej metody. Autorka zaproponowała bowiem metodę wertykalną, czyli stymulowanie czynności czytania przez ćwiczenia polegające na odczytywaniu wyrazów i zdań w układzie pionowym. Dla ułatwienia pracy nauczycielom, chętnym do korzystania z tej metody, opracowała modele ćwiczeń, a także zbiór tekstów.

Modernizacja nauczania matematyki w klasach początkowych stanowi główny nurt zainteresowań naukowych Henryka Moroza. W okresie daleko idących zmian w nauczaniu matematyki w świecie, podjął on działania reformatorskie w Polsce. Razem z Zofią Krygowską z krakowskiej WSP opracował projekt programu matematyki, związany z wdrażaniem koncepcji czynnościowego nauczania matematyki. Program ów weryfikował przez wieloletnie badania eksperymentalne. Problematyce modernizacji początkowego nauczania matematyki pozostaje on nadal wierny, czego dowodem są kolejne książki o charakterze metodycznym oraz podręczniki do nauczania tego przedmiotu.

Kolejny kierunek pracy badawczej tworzą zagadnienia działalności szkoły w zakresie przygotowania młodzieży do prawidłowego wyboru szkoły i zawodu, czyli tzw. orientacji szkolnej i zawodowej. Problematyce tej poświęcona była praca zbiorowa pod redakcją Stefana Baścika²³. Druga książka Stefana Baścika stanowiła ukoronowanie wieloletnich studiów teoretycznych i badań porównawczych systemów orientacji zawodowej w różnych krajach, a także badań empirycznych prowadzonych przez tego autora nad polskim systemem orientacji²⁴.

---

²¹ J. Zborowski, *Początkowa nauka czytania*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1959.

²² J. Włodek-Chronowska, *Stymulacja procesu czytania w młodszym wieku szkolnym*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1985.

²³ S. Baścik, *Doskonalenie pracy dydaktyczno-wychowawczej*, Instytut Kształcenia Nauczycieli i Badań Oświatowych, Kraków 1974.

²⁴ S. Baścik, *Wybór zawodu a szkoła*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1974.

Duży dorobek z zakresu orientacji zawodowej pozostawiła Jadwiga Włodek-Chronowska. Jest to jednak inne podejście do zagadnienia, nie związane z procesem kształcenia, organizowanym przez szkołę, co było charakterystyczną cechą podejścia Stefana Baścika. Autorka, jako wieloletni kierownik poradni wychowawczo-zawodowej, badała i prezentowała funkcjonowanie tej placówki. Tym zagadnieniom poświęcona jest książka wydana w roku 1980²⁵. Druga praca tej autorki zawiera rozważania na temat przydatności komunikacji perswazyjnej w poradnictwie zawodowym²⁶.

Prezentowane dotąd kierunki studiów teoretycznych i badań empirycznych mieszczą się głównie w nurcie uprawiania dydaktyki jako dyscypliny empiryczno-analitycznej. Zdecydowanie w skromniejszym wymiarze, jednak obecny jest również nurt refleksji, namysłu teoretycznego nad dydaktyką jako dyscypliną naukową, jej przedmiotem badań, charakterem prawidłowości, aparatem pojęciowym, metodami badań. Odwołać się tu trzeba przede wszystkim do dorobku Zygmunta Mysłakowskiego. Roli profesora w tworzeniu i rozwijaniu pedagogiki poświęcony jest w tym tomie odrębny tekst, tutaj więc ograniczę się do niezbędnych odniesień.

Zygmunt Mysłakowski przeprowadzał gruntowne analizy podstawowych dla dydaktyki pojęć i problemów badawczych, w tym przedmiotu badań dydaktycznych. W roku 1961 ukazała się książka *Wprowadzenie do teorii nauczania*, stanowiąca owoc prac zespołu. Rozprawy Zygmunta Mysłakowskiego zamieszczone w tej książce mają charakter rozważań terminologicznych i metodologicznych. W interesującym nas tu kontekście wyjątkowe znaczenie ma rozprawa *Trzy typy prawidłowości: prawo – zasada – reguła*, gdzie autor porządkuje owe prawidłowości następująco:

1) Prawidłowości teoretyczne dotyczące niezależnej od nas rzeczywistości to prawa przyrody.

2) Prawidłowości teoretyczne dotyczące działalności ludzkiej i jej wytworów to zasady.

3) Prawidłowości typu praktycznego, bardzo bliskie zaspokajaniu szczegółowych i konkretnych potrzeb ludzkich to normy praktyczne lub reguły.

System zasad kształcenia, zdaniem Mysłakowskiego, nie jest i nie może być zamknięty, bowiem ciągle badanie procesu kształcenia, wnikanie w jego istotę umożliwia ustalenie nowych zależności, formułowanie nowych zasad dydaktycznych. Autor kreśli drogę dochodzenia do formułowania zasad postępowania pedagogicznego. Jego zdaniem, dochodzenie do owych zasad wymaga syntetyzowania:

a) doświadczenia praktycznego zbiorowości w określonym miejscu i czasie,

b) naukowej refleksji z zakresu nauk podstawowych, pozwalającej na bardziej dokładną analizę tych doświadczeń,

c) wyobrażenia celów.

Rozważania Zygmunta Mysłakowskiego, zawarte w tej rozprawie, określają relacje między pedagogiką a innymi dyscyplinami naukowymi, refleksją teoretyczną a doświadczeniem praktyki, dydaktyką ogólną a metodami szczegółowymi.

²⁵ J. Włodek-Chronowska, *Poradnia wychowawczo-zawodowa w systemie orientacji zawodowej*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1980.

²⁶ J. Włodek-Chronowska, *Komunikacja perswazyjna w poradnictwie zawodowym*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 1993.

Wojciech Kojs w jednej z ostatnich swoich prac poszukuje nowego, czynnościowego wzorca (modelu) poznawania i projektowania procesów dydaktycznych. Za kategorię podstawową przyjmuje działanie²⁷.

Autorowi nie chodzi jedynie o samo ogólnie ujmowane działanie, ale o najbardziej podstawowe, elementarne działania: realizacyjne, kontrolne, oceniające, projektujące. Działania kontrolne i oceniające są traktowane jako refleksja nad sobą i swoim działaniem. Czynności wykonywane przez ucznia w procesie uczenia się przebiegają w określonych warunkach. Podmiotowe traktowanie ucznia wymaga stworzenia warunków sprzyjających podejmowaniu przez niego działań rozwijających jego osobowość, poczucie sprawstwa, odpowiedzialności i satysfakcji z uzyskanych wyników. Studia Wojciecha Kojsa, dotyczące podstawowych dla dydaktyki kategorii, są kontynuacją jego zainteresowań z okresu krakowskiego. Już wówczas przeprowadził on systemową analizę procesu kształcenia, która może służyć obiektywizacji badań w dydaktyce, wskazywać kierunki badań dotychczas jeszcze niepodejmowanych i być narzędziem porządkowania uzyskanych danych.

Refleksja nad stanem współczesnej dydaktyki, jej teoretycznymi podstawami, metodologią badań, relacjami między wiedzą teoretyczną a praktyką kształcenia zawarta jest w książce Stanisława Palki *Pedagogika w stanie tworzenia*²⁸. Odwołując się do treści tej książki, pragnę przybliżyć tylko jeden wątek rozważań metodologicznych. Autor opisuje dwa różne modele uprawiania dydaktyki, wykazując ich specyfikę i przydatność w budowaniu teoretycznej wiedzy dydaktycznej. W modelu pierwszym uprawia się dydaktykę empiryczno-analityczną. Badacz sięga do teorii poznawczych, przyjmuje założenie, że fakty, zjawiska i procesy dydaktyczne można opisywać i wyjaśniać na drodze badań empirycznych. Tak prowadzone badania pozwalają odkrywać prawidłowości dydaktyczne, tworzyć teoretyczną wiedzę dydaktyczną. Dzięki eksperymentom można inicjować, przyspieszać zmiany w procesach dydaktycznych.

Uprawianie dydaktyki humanistycznej opiera się na modelu drugim, gdzie założeniem podstawowym jest przyjmowanie natury zjawisk dydaktycznych jako niepowtarzalnych, niepoddających się opisowi i wyjaśnieniom przy użyciu metod nauk empirycznych. Konieczne jest zrozumienie i jakościowa interpretacja.

Autor dochodzi do konkluzji, że przy dużej złożoności i bogactwie zjawisk i procesów dydaktycznych – oba modele uprawiania dydaktyki są użyteczne poznawczo i praktycznie, stanowią układ komplementarny, a nie alternatywny czy konkurencyjny.

Interesującą koncepcję potrzeby i sposobu konstruowania indywidualnych teorii nauczycieli prezentuje Krzysztof Polak²⁹. Autor ten wychodzi z założenia, iż skoro czynności pedagogiczne nauczyciela są niestandardowe, mają podmiotowy charakter, a warunki, w których one przebiegają, są niedookreślone i wymagają ciągłego dookreślania, to wyposażenie poznawcze nauczyciela nie może mieć charakteru uniwersalnego, w postaci ogólnej teorii naukowej, lecz powinno być dopełnione teorią podmiotową, indywidualną, o otwartych i dynamicznych strukturach poznawczo-emocjonalnych.

²⁷ W. Kojs, *Działanie jako kategoria dydaktyczna*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1987.

²⁸ S. Palka, *Pedagogika w stanie tworzenia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999.

²⁹ K. Polak, *Indywidualne teorie nauczycieli, geneza, badania, kształtowanie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999.

Kończąc przegląd ważniejszych kierunków badań i osiągnięć krakowskiej teorii kształcenia, utrwalonych w publikacjach książkowych, odczuwam potrzebę wskazania innej dziedziny osiągnięć, które poza pamięcią ludzi przez lata z Zakładem Dydaktyki Ogólnej związanych nie są utrwalone. Mam tu na myśli panującą w Zakładzie atmosferę tolerancji, życzliwości, stałego wzajemnego wspierania. Pracując w takiej atmosferze, wielu zdobywało stopnie naukowe. Przez wszystkie szczeble kariery zawodowej przeszli tu: Stefan Baścik, Anna Łukawska, Jadwiga Włodek-Chronowska, Wojciech Kojs, Stanisław Palka, Henryk Moroz. Niektóre z wymienionych osób tworzyły następnie nowe zakłady w Instytucie Pedagogiki UJ, a także wzmacniały katedry i zakłady w innych uczelniach.

Bibliografia

- Baścik S.: *Dzieje pedagogiki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Historyczne, z. 16, Kraków.
- Baścik S.: *Wybór zawodu a szkoła*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Jodłowska B.: *Start, szok zawodowy, twórcza praca nauczyciela klas początkowych*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1991.
- Kędzierska J.: *Dobór i układ treści kształcenia pedagogicznego nauczycieli*, Zeszyty Naukowe WSP, Częstochowa 1990.
- Kędzierska J.: *Treści kształcenia w pracy uczniów i nauczycieli [w:] Podstawy edukacji*, Kolegium Nauczycielskie, Krosno-Kraków 1994.
- Kędzierska J.: *Zadania zawodowe nauczycieli a koncepcja ich kształcenia [w:] Kształcenie nauczycieli – wymiar społeczny i indywidualny*, red. A. Łukawska i F. Tereskiewicz, 1996.
- Kojs W.: *Działanie jako kategoria dydaktyczna*. Uniwersytet Śląski, Katowice 1987.
- Kojs W.: *Uwarunkowania dydaktycznych funkcji podręcznika*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1975.
- Kojs W.: *Zadania dydaktyczne w nauczaniu początkowym*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1988.
- Konopnicki J.: *Pedagogika w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Historyczne, z. 47, Kraków 1974.
- Kształcenie pedagogiczne studentów uniwersytetów i wyższych szkół pedagogicznych*, red. A. Łukawska, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Pedagogiczne, z. 20, Kraków 1994.
- Łukawska A.: *Dydaktyczne przyczyny trudności w nauce domowej*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1975.
- Łukawska A.: *Nauka i czas wolny uczniów szkół podstawowych i średnich*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Pedagogiczne, z. 13, Kraków 1991.
- Łukawska A.: *Skuteczność kształcenia nauczycieli w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1973–1979*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Pedagogiczne, z. 2, Kraków 1985.
- Mysłakowski Z.: *Kształcenie i doświadczenie*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1961.
- Nauka własna studenta*, red. J. Zborowski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976.

- Paćławska K.: *Uwarunkowania efektywności kształcenia wczesnoszkolnego w środowisku wiejskim*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1990.
- Palka S.: *Kształcenie przez badanie w praktyce szkolnej*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Pedagogiczne, z. 1, Kraków 1984.
- Palka S.: *Pedagogika w stanie tworzenia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999.
- Polak K.: *Nauczyciel – twórczość – promocja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1997.
- Polak K.: *Indywidualne teorie nauczycieli, geneza, badania, kształtowanie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999.
- Rozwój pedagogiki w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, red. B. Suchodolski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965.
- Skulicz D.: *Analiza porównawcza obowiązującego programu plastyki i nowych podstaw programowych* [w:] *Kształcenie pedagogów realizujących wychowanie plastyczne w świetle aktualnych potrzeb edukacyjnych*, red. K. Olbrycht, Uniwersytet Śląski, Filia w Cieszynie, 1998.
- Skulicz D.: *Problemy aksjologiczne w programach kształcenia ogólnego* [w:] *Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne*, red. T. Kukułowicz i M. Nowak, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1997.
- Włodek-Chronowska J.: *Stymulacja procesu czytania w młodszym wieku szkolnym*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1985.
- Włodek-Chronowska J.: *Komunikacja perswazyjna w poradnictwie zawodowym*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo, Wrocław–Warszawa–Kraków 1993.
- Zborowski J.: *Unowocześnienie metod nauczania*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1966.
- Zborowski J.: *Nauka domowa ucznia szkoły średniej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1972.